

УМОВИ ТА ЗАСОБИ САМООСВІТИ СТУДЕНТІВ

**Володимир
Буряк**

Ректор Криворізького державного педагогічного університету, доктор педагогічних наук, професор

Відмітною особливістю сучасного етапу розвитку країни є вдосконалення системи управління суспільними та виробничими процесами, які зумовлюють різке підвищення ролі людського фактора практично у всіх сферах народного господарства. Тому необхідно, щоб кожен спеціаліст систематично підвищував рівень свого професійного розвитку. Важливим є також якісне поліпшення підготовки спеціалістів для народного господарства.

Для вирішення цього завдання поряд з удосконаленням системи народної освіти, розвитком мережі перепідготовки спеціалістів та іншими заходами необхідно звернути особливу увагу на можливості самоосвіти особистості. Великою кількістю досліджень встановлено, що ефективність і результативність процесу самоосвіти особистості істотно залежать від рівня розвитку спеціальних особистісних рис, від засвоєних знань, умінь здійснювати самоосвітню діяльність. Відтак у педагогіці поставлені й вирішуються питання про підвищення ефективності навчання, про цілеспрямоване формування готовності до самовиховання й самоосвіти (Ю.К. Бабанський, А.К. Громцева, В.С. Ільїн, Н.А. Половникова, Л.І. Рувинський, А.В. Усова, Т.І. Шамова та ін.).

Розглядаючи готовність особистості до самоосвіти як синтез внутрішніх умов, що зумовлюють принципову здійснюваність процесу самоосвіти, можна виокремити в її складі чотири, на нашу думку, важливих елементи:

— цілісний емоційно-особистісний апарат (внутрішня потреба в самовдосконаленні, особистісні цінності, емоційно-вольовий механізм, загальні розумові здібності тощо);

— система знань, умінь, навичок із самоосвіти, що засвоюється особистістю (повнота і глибина сформованості наукових понять, взаємозв'язків між ними, умінь співвідносити наукові поняття з об'єктивною реальністю, розуміння відносності знань і необхідності уточнення їх шляхом систематичного пізнання тощо);

— умінь та навички грамотно працювати з основними джерелами соціальної інформації, зокрема книгами, бібліографічними системами, автоматизованими інформаційно-пошуковими засобами, радіо, телебаченням, спеціалізованими лекторіями (умінь орієнтуватися у великих обсягах інформації, вибрати головне, зафіксувати його тощо);

— система організаційно-управлінських умінь і навичок (ставити й виконувати завдання самоосвіти, планувати свою роботу, вміло розподіляючи зусилля та час на різноманітні обов'язки, створювати сприятливі умови для самодіяльності, здійснювати самоконтроль, самоаналіз результатів і характеру самодіяльності тощо).

Виокремлені елементи готовності особистості до самоосвіти в цілому досить різносторонні й вичерпно характеризують можливості студентів щодо організації та реалізації процесу самоосвіти. Уміння розрізняти рівні готовності особистості до самоосвіти дає змогу встановлювати відповідність між сформованими можливостями вихованців, здійсненням процесу самоосвіти й педагогічними засобами його реалізації. На основі оцінки рівня готовності студентів можна осмислено вибирати раціональні засоби самодіяльності.

Педагогічний процес у вищому навчальному закладі передбачає три рівні готовності до самоосвіти: початковий, середній, вищий.

На *початковому рівні* мотиви самоосвіти студентів в основному стихійні. Вони не пов'язують особисті потреби в самоосвіті з суспільними інтересами. Знання з навчальних дисциплін мають ізольований характер. Часто студенти не бачать навіть внутрішньопредметних зв'язків між різними науковими поняттями. Уміння працювати з джерелами інформації не систематизовані, деякі не використовуються взагалі. На цьому рівні студенти не вміють самостійно організувати самоосвіту, а можуть лише певним чином добросовісно виконувати вказівки та рекомендації викладачів.

Для *середнього рівня* готовності особистості до самоосвіти властиве прагнення навчитися самостійно ставити перед собою цілі самоосвіти та якісно виконувати їх. Студенти розуміють необхідність пов'язувати самоосвіту з інтересами суспільства, але не завжди вміють чітко сформулювати відповідну мету. Знання з навчальних предметів систематизовані, однак міжпредметні зв'язки ще не завжди чітко усвідомлюються. Студенти вміють працювати з основними джерелами інформації, але не завжди можуть раціонально застосовувати їх у самоосвітній діяльності. Вони вміють самостійно організувати процес самоосвіти, проте можуть раціонально планувати цілісний засіб самоосвіти.

Для *вищого рівня* характерне глибоке розуміння особистістю необхідності керуватися в самоосвіті соціально значущими цілями, уміння чітко сформулювати такі цілі, прагнення досягти їх оптимальними способами. Знання особистості мають цілісний характер. У їх основі лежить глибоке розуміння наявності внутрішньо- і міжпредметних зв'язків у науці. Кожен суб'єкт самоосвіти вміє раціонально застосовувати різноманітні джерела інформації у своїй діяльності. Він уміє на науковій основі оптимально керувати процесом самоосвіти від планування до здійснення задумів і самоконтролю отримуваних результатів.

Формування в студентів готовності до самоосвіти відбувається в педагогічному процесі. Тому його спеціальна організація й подальша реалізація є головною умовою, що спонукає вихованців до самоосвіти. Розкриємо потенційні можливості педагогічного процесу здійснювати вплив на розвиток у вихованців готовності до самоосвіти.

Ефективність педагогічного процесу залежить від здатності викладачів педагогічно грамотно керувати самоосвітою студентів, від готовності вихованців до самоосвіти і від відповідного засобу. Структура та функції всіх

компонентів цілісного педагогічного засобу визначаються викладачами — безпосередніми виконавцями соціального замовлення. Кожен викладач цілеспрямовано діє на особистість студента, тобто здійснює внутрішнє (педагогічне) управління вихованцями, їх освітою, розвитком, професійною підготовкою тощо.

Щоб реалізувати педагогічне управління, кожен викладач повинен мати такі здібності та знання:

— бути ініціативною, творчою особистістю, переконаним прихильником самоосвіти, здатним підняти вихованців на високий рівень готовності до самоосвіти;

— знати психолого-педагогічні основи керівництва навчальною та самоосвітньою діяльністю вихованців, а також предмет самоосвіти особистості;

— уміти грамотно спроектувати цілісний педагогічний процес, що максимально сприятиме самоосвітній діяльності студентів, і ефективно його реалізувати;

— мати навички керування реалізацією у педагогічній практиці цілісної системи засобів, що забезпечують перехід від навчання до самоосвіти та зростання у вихованців рівня готовності до самоосвіти.

Головною умовою, що спонукає студентів до самоосвіти, є, на нашу думку, характер взаємодії викладача та вихованців у педагогічній практиці. Вважаючи, що така взаємодія повинна мати всі ознаки системи і максимально сприяти розвитку рівня готовності особистості до самоосвіти, зазначимо основні вимоги, на основі яких плануються та здійснюються способи педагогічного впливу на особистість вихованців. Провідним компонентом системи взаємовідносин викладача та студентів є суб'єктно-суб'єктна взаємодія між ними, а складовою виступають суб'єктно-об'єктні відносини. Такий підхід дає змогу не тільки активізувати суб'єктну діяльність вихованців, а й сприяє її вдосконаленню. Студенти отримують можливість через діяльність у межах системної взаємодії з викладачами виявляти самоуправління й поліпшувати його якість. В основі планування та реалізації конкретних видів взаємодії між викладачами та студентами в педагогічній практиці мають лежати фактичний рівень готовності особистості вихованців до самоосвіти і завдання із зони найближчого розвитку, розв'язання яких сприяє підвищенню цього рівня. Важливою умовою розвитку в студентів готовності до самоосвіти є динамічність системної взаємодії між викладачами та студентами. Саме через динаміку їх взаємодії буде виявлятися діалектика системних взаємовідносин між викладачем і вихованцями, що зумовляються, головним чином, розвитком готовності студентів до самоосвіти.

Ураховуючи особливості системних взаємовідносин викладача та студентів у педагогічній практиці як головну умову самоосвіти вихованців, нами висунуто принцип поступового розширення суб'єктних функцій студентів у цілеспрямованому педагогічному процесі. Цей принцип, виявлений на основі аналізу системних ознак взаємовідносин між викладачами та вихованцями в педагогічному процесі, визначає стратегію педагогічного управління самоосвітою студентів. Її зміст полягає в тому, що необхідно створювати умови, які максимально сприяли б розвитку у студентів організаційно-управлінських умінь на основі заохочення їх суб'єктної діяльності в педагогічній практиці. Для

цього слід постійно ставити перед вихованцями нові завдання, вирішення яких вимагає від них нестандартних дій, самостійного пошуку раціональних навчальних процедур, умінь самоуправління навчанням. Темпи розширення суб'єктних функцій управління студентів у педагогічному процесі мають бути узгоджені з емоційно-вольовим розвитком особистості, з якістю засвоєних знань, з уміньми працювати з джерелами соціальної інформації тощо. Розширення суб'єктних управлінських функцій вихованців у педагогічній практиці має відбуватися так, щоб суб'єктно-суб'єктна взаємодія викладача та студентів за своїм характером наближалася до взаємодії. У цьому виявляється важливий аспект принципу зближення дій у процесі управління самоосвітою студентів, що висувається й обґрунтований в нашому дослідженні. Характеризуючи суб'єктно-суб'єктну управлінську взаємодію між викладачами та студентами, виокремимо п'ять, на нашу думку, основних її видів. Місце кожного з них у педагогічному процесі визначається умовою готовності особистості до самоосвіти і від вирішуваних завдань виховання, освіти, розвитку, професійної підготовки.

Перший вид характеризується тим, що викладач дає вихованцям алгоритмічний інструктаж. Він повністю пояснює на міжособистісній, людино-машинній або іншій основі весь комплекс процедур, які повинен виконати кожний студент у процесі розв'язання поставлених завдань. Діяльність останніх має при цьому репродуктивний характер. Однак як суб'єкти самоосвіти вони не пасивні. Від їх емоційно-вольових зусиль залежать добросовісність і ретельність під час реалізації викладацьких інструкцій. Особливо помітна суб'єктна роль вихованців у процесі самостійної роботи. Здійснюється цей вид управлінської взаємодії через використання рецептивно-репродуктивних методів виховання та навчання.

Другий вид характеризується тим, що викладач проводить альтернативний інструктаж, а вибір найбільш раціональної за конкретних умов альтернативи роблять студенти самостійно. Це означає, що викладач ставить перед ними завдання, дає інструктаж щодо можливих шляхів вирішення, а вихованці за власною ініціативою вибирають один із названих шляхів вирішення поставлених завдань. Як суб'єкт навчання, кожен студент повинен вибрати ту інструкцію, яку вважає придатною для якісного розв'язання поставленого завдання. Його суб'єктивна діяльність у цьому виді взаємодії все ще репродуктивна, але вже наявні елементи продуктивної діяльності, пов'язані з доцільним вибором раціональної альтернативи. Досягається цей вид взаємодії за допомогою застосування рецептивно-репродуктивних і продуктивних методів виховання та навчання.

Третій вид характеризується тим, що викладач ставить різні завдання, дає оглядовий інструктаж можливих шляхів їх вирішення з урахуванням рівня готовності вихованців до самоосвіти. Студенти як суб'єкти вибирають завдання з ряду запропонованих викладачем, а серед відомих їм інструкцій вибирають ті, що, на їхню думку, найкраще відповідали б розв'язанню поставленого завдання. При цьому не виключається можливість конструювання вихованцями на основі відомих їм інструкцій нової, придатної для вирішення вибраного завдання. Цей вид управлінської взаємодії вимагає продуктивної діяльності з боку студентів. Здійснюється аналізований вид взаємодії на основі застосування продуктивних, евристичних методів виховання та навчання.

Четвертий вид вирізняється тим, що викладач здійснює лише постановку сукупності завдань і консулює вихованців. На перший план зумисно висунута суб'єктна функція студентів, яким потрібно самостійно визначити способи виконання отриманих завдань, виявити самостійність у питаннях організації процесу виховання тощо. У руках викладача перебувають всі засоби контролю та право скеровувати суб'єктну діяльність вихованців у доцільне русло. Здійснюється цей вид взаємодії через застосування продуктивних, евристично-пошукових та інших активних методів.

П'ятий вид характеризується переважно самостійною діяльністю вихованців. Вони самі ставлять перед собою завдання, вирішення яких пов'язане з виконанням загального завдання викладача; шукають способи, засоби, форми та методи їх раціонального розв'язання. Викладач методами самостійної роботи спонукає вихованців до самоосвіти, надає їм максимальне сприяння. Самоуправління особистості здійснюється на основі сформованого рівня її готовності до самоосвіти.

У педагогічному процесі важливу роль у самоосвіті студентів відіграє науково обґрунтоване планування цілісної системи засобів педагогічного впливу на особистість вихованців, яка передбачає змістово-цільовий, процесуально-діяльнісний і контрольний-оцінний компоненти. Системність комплексного засобу педагогічного впливу на особистість являє собою другу умову, що сприяє самоосвіті студентів. Поряд з основною педагогічною метою кожного заходу, що планується, необхідно ставити завдання формування емоційно-мотиваційного апарату самоосвіти особистості, умінь здійснювати самоосвітню діяльність.

Крім того, важливо врахувати рівень фактичної готовності до самоосвіти. Гіпотетичні характеристики готовності особистості до самоосвіти є основою сукупності цілей і завдань виховання та освіти як системи, що становить собою підсистему цілісного засобу педагогічного впливу. На основі гіпотетичних характеристик готовності до самоосвіти визначаються завдання із "зони найближчого розвитку". Поставлені цілі та сплановані завдання засобу виховання та освіти молоді є основою для систематизації відповідного змісту, форм і методів здійснення педагогічного процесу, а також контролю й оцінювання його результатів. При цьому кожній конкретній системі завдань відповідають свої підсистеми навчально-виховної інформації, форм і методів реалізації педагогічного процесу. Підсистема контролю та оцінювання результатів функціонування педагогічного процесу може мати частково незалежний від цілей і завдань характер. Це відбувається в тому випадку, коли призначення цієї підсистеми обмежується функціями отримання зворотної функції, тобто даними про результати реалізації спланованої системи заходів у педагогічній практиці. Тоді підсистема контролю та оцінювання результатів функціонування педагогічного процесу виявляється пов'язаною з цілями та завданнями лише через свій змістовий компонент, тобто відповідне контрольне завдання, а форми й методи його виконання залишаються незалежними від цілей та завдань цілісного педагогічного засобу виховання й освіти особистості.

Розглядаючи педагогічний процес як умову самоосвіти студентів, доводиться враховувати, зокрема, необхідність формування умінь особистості здійснювати самоконтроль результатів своєї діяльності. У такому випадку до завдань цілісного педагогічного засобу виховання та освіти молоді належать

завдання формування умінь особистості здійснювати самоконтроль результатів навчання та самоосвіти. Тоді поряд зі змістовно-цільовим компонентом підсистеми контролю та оцінювання результатів її процесуально-діяльнісний компонент також залежить від цілей і завдань цілісного педагогічного засобу виховання й освіти молоді. У цьому виявляється специфіка відповідного педагогічного засобу.

Кожний перехід до вирішення завдань із “зони найближчого розвитку” обґрунтовується розв’язанням “поточних” завдань виховання та освіти, тобто фактичним рівнем сформованості відповідних рис особистості.

Підвищення рівня готовності студентів до самоосвіти приводить до необхідності зміни педагогічних засобів вирішення завдань із “зони найближчого розвитку”. Це означає, що цілісний педагогічний засіб як система має певний динамізм, причому його характер не мимовільний, а зумовлений розвитком готовності особистості до самоосвіти. В основу планування динамічної системи педагогічних засобів виховання та освіти молоді може бути покладена “гіпотетична модель зміни рівнів готовності особистості до самоосвіти”, що становить собою науково обґрунтовану різнорівневу систему цілей і завдань виховання та освіти студентів. Перехід у педагогічній практиці до нового засобу виховання та навчання визначається рівнем сформованості готовності особистості до самоосвіти, який виявляється на основі фактичних показників контролю й оцінювання результатів поточного стану педагогічного процесу.

Кожному рівню готовності студентів до самоосвіти відповідають етапи, на яких застосовуються певні педагогічні засоби виховання та освіти студентів. У них використовуються в різних співвідношеннях розглянуті вище види взаємодії викладача та студентів. На початковому етапі застосовуються перші чотири види взаємодії, головна увага приділяється другому. На середньому етапі використовуються види взаємодії з другого по п’ятий, переважно третій і четвертий. На завершальному етапі доцільно використовувати передусім третій і четвертий види, а віддавати перевагу слід п’ятому виду взаємодії між викладачем і студентами.

За такого підходу здійснюється поступовий перехід управління функціонуванням педагогічного процесу з інструктивно-виконавчого шляху, на якому чітко виражене педагогічне управління, на рекомендовано-евристичний шлях, де на перший план виступає самоуправління студентів. Щоб забезпечити такий перехід, потрібен гнучкий цілісний педагогічний засіб, який відповідав би характеру взаємодії викладача та студентів. Цей засіб повинен мати змінну структуру й динаміку, отже, його потрібно планувати так, щоб на основі спадковості відбувалося поступове зближення цілісного педагогічного процесу із самоосвітою студентів. У цьому виявляється другий важливий аспект принципу зближення дій. Тоді в педагогічній практиці створюються умови, сприятливі для самоосвіти студентів. Актуальним залишається пошук оптимальних у конкретних ситуаціях умов для самоосвіти студентів у поєднанні з вирішенням інших педагогічних завдань.

Важливими умовами проектування та реалізації в педагогічній практиці цілісного навчально-виховного комплексу самоосвіти студентів є взаєморозуміння між викладачами та студентами, а також злягодженість дій усіх викладачів, які вміють точно зорієнтуватися на певну студентську аудиторію.

Важливо, щоб усі викладачі у своїй роботі орієнтувалися не лише на специфіку навчального предмета або виховного заходу, а й на особливості цілісного педагогічного процесу як умови формування готовності студентів до самоосвіти.

Важливе значення мають, скажімо, усі форми міжпредметного обговорення загальних завдань управління самоосвітою студентів, змісту спільної діяльності, а також шляхи здійснення цілісного педагогічного керування самоосвітою студента (педагогічні ради, наради та конференції з міжпредметних зв'язків, педагогічні консилиуми тощо). Щоб повністю реалізувати цілісний підхід до педагогічного управління самоосвітою студентів, необхідно постійно прагнути до зближення позицій, поглядів, думок, а головне, практичних дій усіх викладачів, що працюють із відповідним потоком студентів. Управлінська діяльність кожного викладача має бути спрямована на взаємодію не лише з навчанням та самоосвітою, а й з педагогічним управлінням інших суб'єктів процесу самоосвіти студентів. У цьому полягає третій важливий аспект принципу зближення дій.

Реалізація в педагогічній практиці цілісного спеціально сконструйованого педагогічного засобу, а також системна взаємодія викладачів із вихованцями викликають відповідний відгук із боку останніх. За умови сприятливого впливу на студентів ті активно займаються самоосвітою.

Для здійснення процесу самоосвіти особистості поряд з її готовністю бути одночасно суб'єктом і об'єктом власної цілеспрямованої діяльності потрібен засіб, за допомогою якого досягаються цілі самоосвіти. На початковому, та й на середньому, етапі реалізації педагогічного процесу студенти ще не вміють самостійно конструювати цілісний засіб самоосвіти.

Беручи участь у реалізації спеціально організованого педагогічного процесу, студенти засвоюють цілі його функціонування, поступово усвідомлюють їх актуальність, розуміють необхідність, а пізніше відчують потребу сприяти їх досягненню. Сприймаючи цілі, поставлені викладачем, як особисті, вони починають свідомо прагнути до їх досягнення. З цього, скажімо, зароджується внутрішнє управління (самоуправління) особистості процесом самоосвіти у відповідній педагогічній практиці. Тоді цілісний педагогічний засіб, що реалізується на практиці, стає засобом самоосвіти особистості.

Якщо в педагогічному процесі відбувається цілеспрямований розвиток готовності особистості студентів до самоосвіти, то в них зростають потреби в нових знаннях, у покращенні особистісних рис, підвищується рівень сформованості знань з навчальних предметів, умінь працювати з джерелами інформації, удосконалюються організаційно-управлінські уміння. Із підвищенням рівня готовності особистості до самоосвіти з волі викладача змінюються взаєностосунки останнього з вихованцями в навчально-виховному процесі, а також цілісний засіб виховання та навчання молоді. У такому розумінні цілісний педагогічний процес є провідним засобом самоосвіти студентів.

Таким чином, створюючи в педагогічній практиці умови, сприятливі для самоосвіти особистості, викладачі спонукають студентів залучатися не тільки до вирішення завдань виховання та освіти, а й до свідомо здійснюваної суб'єктивної діяльності із самоосвіти безпосередньо у педагогічному процесі. Досягти цього можна тоді, коли вихованці сприймуть спланований викладачами цілісний педагогічний засіб як власний, відчують себе повноправними учас-

никами педагогічного процесу, які несуть відповідальність за його результати. Необхідно так організувати взаємостосунки між викладачами та студентами, щоб останні могли свідомо та системно керувати своєю діяльністю, зокрема самоосвітньою. Цілісне управління самоосвітою студентів у педагогічній практиці має становити синтез педагогічного управління та самоуправління особистості.

Залежно від рівня готовності особистості до самоосвіти суб'єктивні функції між викладачами та студентами розподіляються по-різному. Якщо на початковому етапі педагогічного процесу має домінувати педагогічне управління, у межах якого вихованці навмисне залучаються до прийняття суб'єктивних рішень з різних питань навчання та самоосвіти, то вже на середньому етапі педагогічне управління відступає на другий план, немовби штучно висуваючи на перший самоуправління особистості; а на завершальному етапі самоуправління повинне реально домінувати в самоосвіті студентів. Тоді динаміка реалізації педагогічного процесу приведе до зближення його із самоосвітою особистості, а кожен, хто навчається, набуде хорошої практики здійснення процесу самоосвіти, необхідної особистості для систематичного самовдосконалення після закінчення навчального закладу.

Іншим важливим засобом самоосвітньої діяльності студентів є заходи, що плануються й реалізуються за їхньою власною ініціативою (домашня робота щодо реалізації власних планів, колективні семінари, гуртки, організовані студентами тощо). Якщо стосовно педагогічного процесу студенти лише виконують вказівки викладачів, зокрема в організаційно-управлінському аспекті, то організація заходів поза педагогічним процесом вимагає від них мобілізації зусиль щодо самоосвіти шляхом пошуку та засвоєння соціального досвіду. Студенти повинні раціонально поєднувати свою діяльність у межах педагогічного процесу і поза ним, планувати особистий час, самостійно організовувати систему заходів щодо пошуку та засвоєння додаткових обсягів соціального досвіду. Через самоорганізацію системи заходів поза педагогічним процесом студенти отримують можливість спробувати свої сили у всіх ланках самоуправління процесом самовдосконалення. За допомогою цього засобу не тільки здійснюються пошук та засвоєння соціального досвіду, а й стає більш міцною готовність особистості до самоосвіти, оскільки в його межах практично відпрацьовується комплексний психолого-педагогічний механізм, необхідний для якісної самоосвіти висококваліфікованих спеціалістів.

До засобів самоосвіти, що організовуються студентами, належать мотиви, цілі та зміст самоосвіти, методи та форми самостійного пошуку та засвоєння соціального досвіду, зумовлені готовністю особистості до самоосвіти, результати самодіяльності, методи та форми її самоконтролю, самоаналізу й самооцінки.

Мотиви й цілі побудови та функціонування власних засобів самоосвіти на основі їх самореалізації тісно пов'язані з особистісними цінностями студентів, із рівнем сформованості їхнього світогляду й з усвідомленням свого місця з соціально значущими факторами. Часто особисті мотиви, емоційно-вольові механізми відіграють вирішальну роль у самоосвіті людей. Однак соціальний устрій життя людей, вплив, що здійснюється на студентів суспільством, зумовлюють прагнення останніх до самовиявлення. Типовими завданнями, які

студент вирішує під час вибору та реалізації засобу самоосвітньої діяльності, можуть бути такі:

- а) знайомство з будь-якою новою технологією або конструкцією;
- б) поглиблення вивчення окремих навчальних дисциплін з метою пізнавального інтересу;
- в) виховання морально-етичних, фізичних та інших особистісних рис, властивих людям певної професії;
- г) опанування окремих видів умінь (управління транспортом, проведення діалогу з ЕОМ, робота з певними засобами інтелектуально-трудова діяльності тощо);
- д) створення власними силами певного матеріального засобу (модель технічного пристрою, реферат або наукова студентська робота, саморобний агрегат тощо).

Поставивши перед собою певне завдання, студенти здійснюють пошук відповідного змісту самоосвіти. Характерно, що зміст самоосвіти вони самі не конструюють, а вибирають на основі наявних можливостей з різних джерел інформації:

- а) літературне джерело, в якому відображено певний аспект завдання самоосвіти;
- б) рекомендована кваліфікованими спеціалістами система вправ, заходів, здійснення яких спрямоване на вирішення поставлених завдань самоосвіти;
- в) продумана система самостійної роботи щодо поглибленого вивчення навчальних дисциплін;
- г) зміст різних цільових програм, що реалізуються у вищому навчальному закладі, у місті, засобами масової інформації для самоосвіти особистості.

Важливим процесуально-діяльнісним компонентом засобу самодіяльності тих, хто навчається, є методи та форми пошуку й засвоєння соціального досвіду, які вибираються студентами за власною ініціативою. Такі форми істотно залежать від організаційно-управлінських умінь студентів, а також від їх умінь працювати з різними джерелами інформації:

- а) робота з книгою, конспектом, автоматизованим комплексом тощо;
- б) методи та форми колективної роботи студентів (бесіда, семінар, культура слухання, діалог зі співбесідником та ін.);
- в) планування самостійної роботи на певний період;
- г) методика виокремлення головного, систематизація форм і методів роботи тощо;
- д) методи самостимулювання самодіяльності (самопереконання, самоінструктаж, самонагадування, самоаналіз тощо).

Результати самоосвіти студентів (знання, уміння, навички, набуті особистісні риси) багато в чому визначаються не тільки мотивами, цілями та змістом, а й складом дій студентів, зусиллями, що їх докладають студенти, в пошуку та засвоєнні змісту самоосвіти. Тому вони органічно пов'язують з іншими компонентами аналізованого засобу самоосвіти студентів.

Результати самоосвіти слугують важливим показником якості функціонування процесу самодіяльності студентів при співвідношенні їх із цілями та завданнями. Здійснити подібне співвідношення можна за допомогою самоконтролю, самоаналізу і самооцінки. Відтак як основний компонент аналізованої

структури виділяють форми та методи самоконтролю в широкому розумінні цього слова, тобто як такий, що передбачає самоперевірку, самоаналіз і самооцінку результатів. Сутність самоконтролю полягає в тому, що результати самодіяльності порівнюються зі змістом самоосвіти самими студентами. Самоаналіз полягає не лише в тому, щоб відобразити результати самоосвіти, а й у тому, щоб з'ясувати причини, що зумовили їх, особливості, які характеризують залежність результатів від способів самодіяльності особистості, від факторів, що були вибрані. Самоаналіз є важливим джерелом самооцінки якості функціонування процесу самоосвіти. При цьому важливо підкреслити значущість самооцінки для самостійності студентів взагалі.

Здійснення самостійно сконструйованих окремих аспектів самоосвіти сприяє не тільки вирішенню поставлених завдань, а й зміцненню особистісних рис, знань, умінь і навичок, що формуються, які характеризують у сукупності рівень готовності до самоосвіти. Тому самостійність студентів у конструюванні та реалізації власних засобів пошуку й засвоєння соціального досвіду є важливим засобом розвитку особистості. Якщо ж розглядати її у взаємозв'язку з цілеспрямованим педагогічним процесом, то вона становить собою важливий засіб для обробки умінь і навичок готовності особистості до самоосвіти. Відтак викладачі повинні всіляко заохочувати самодіяльність студентів у конструюванні та реалізації на практиці власних засобів самоосвітньої діяльності.

Важливо підкреслити діалектичний характер самостійності особистості щодо конструювання та реалізації власних засобів пошуку й засвоєння соціального досвіду. Кожен студент, вибираючи цілі, завдання і зміст самоосвіти, повинен виходити з реальної готовності до самоосвіти. На основі повної відповідності між потребами в самоосвіті, сформованими знаннями, уміннями, навичками, емоційно-вольовими механізмами, з одного боку, і фактичним змістом усіх компонентів організовуваних особистістю засобів, із другого, відбуваються самоорганізація пошуку та засвоєння студентами передбаченого соціального досвіду.

Діалектичний метод тісно пов'язаний із системно-структурним підходом, опанування яким є самостійним завданням самоосвіти особистості. Вирішення такого завдання може здійснюватись як у межах цілеспрямованого педагогічного підходу, так і за допомогою засобів, які побудовані й реалізуються на основі самоорганізацій. При цьому важливо мати на увазі питання якості самоосвіти. Кожен зі студентів інтуїтивно або свідомо прагне до підвищення якості результатів самоосвіти. Діалектичний підхід до самоорганізації змістовно-цільового, процесуально-діяльнісного та результативно-діагностичного компонентів засобу самодіяльності дає змогу на науковій основі розв'язати питання про якість результатів самоосвіти.

Аналіз складу взаємозв'язків між компонентами основної структури засобів самодіяльності студентів (засоби створюються на основі самоорганізації) свідчить, що, з одного боку, цілеспрямований педагогічний процес слід організувати так, щоб максимально сприяти розвитку самоініціативи тих, хто навчається, постійно спонукати їх до самоорганізації, створювати найсприятливіші умови, у яких студенти могли б успішно конструювати й реалізовувати власні засоби самодіяльності. З іншого боку, систематична самоорганізація студентів розширює їхній практичний досвід у побудові власних засобів по-

шуку та засвоєння соціального досвіду. Це сприяє зростанню якості їх готовності до самоосвіти, що, безперечно, позитивно позначається й на якості результатів функціонування цілеспрямованого педагогічного процесу.

Дослідження, проведене нами, підтверджує правильність тверджень про головні умови та провідні засоби самоосвіти студентів. Було сплановано та перевірено на практиці спеціальну педагогічну систему, спрямовану на формування середнього рівня готовності студентів молодших курсів до самоосвіти. В основу її розробки та реалізації лягли викладені вище положення про роль цілісного педагогічного процесу в управлінні самоосвітою студентів. Було поставлено мету: стимулюючи добросовісність, старанність та ініціативу студентів, розвинути в них потребу в самоосвіті, підвищити рівень засвоєння знань, умінь працювати з джерелами інформації й організаційно-управлінські уміння. Ця мета покладена в основу систематизації розроблених педагогічних заходів.

Проведення системи заходів було пов'язано з трьома узагальненими формами організації цілісного педагогічного процесу (навчальні заняття, самостійна робота студентів, а також форми позанавчальної діяльності). Кожна з організаційних форм несе певне функціональне навантаження. Це дає студентам змогу в ході педагогічного процесу цілісно охопити весь об'єм дій, якими послуговуються, як правило, в самоосвіті. На навчальних заняттях студентам створювалися сприятливі умови для засвоєння знань, умінь і навичок не лише змісту освіти з конкретної навчальної дисципліни, а й способів навчальної діяльності, що дають можливість раціонально засвоювати навчальний матеріал. Зміст освіти розподілявся так, що студенти мали можливість у процесі самостійної роботи не просто "дублювати" діяльність на заняттях із метою її закріплення, а й шукати нові підходи до засвоєння матеріалу. Виходячи з цього, розроблено спеціальну систему завдань для самостійної роботи, яка містить вправи, що сприяють виявленню студентами ініціативи та творчості. Частина завдань мають рекомендаційний характер. Їх виконання відповідно стимулюється викладачами. Поряд із застосуванням перших чотирьох видів взаємодії викладача і студентів на навчальних заняттях такий підхід вимагав використання в процесі самостійної роботи п'ятого виду, що допомагало розвивати готовність особистості до самоосвіти.

Однією з важливих форм позанавчальної діяльності студентів молодших курсів є заходи щодо участі в суспільно-політичній практиці на промислових підприємствах і в професійній орієнтації серед школярів і учнів ДПТУ. Зміст заходів є ланкою, яка пов'язує цю форму з навчальним процесом. Підготовка матеріалів для позанавчальної роботи студентів тісно пов'язувалася з практикою навчального процесу. Це стосується не лише тем виступів, пов'язаних зі змістом освіти, а й способів роботи студентів над ними. Викладачі постійно були в курсі студентської роботи й надавали необхідну допомогу.

Дослідження показали, що тільки цілісно організований та реалізований на практиці педагогічний процес підвищує ініціативу студентів, сприяє розвитку готовності до самоосвіти, підвищує самосвідомість, відповідальність за доручену справу. Наприклад, студенти, яких орієнтують під час підготовки рефератів на виступ перед молоддю, що навчається в школах та ДПТУ, значно відповідальніше підходили до підготовки матеріалів. Порівняльний аналіз рефератів показує, що там, де студенти заздалегідь знали про виступ перед

аудиторією, якість підготовлених матеріалів була набагато вищою. Більше того, студенти, яких не попередили про майбутній виступ, приблизно у 85 % випадків після пропозиції виступити перед учнями виявили бажання доопрацювати свої матеріали. Під час доопрацювання матеріалів вони частіше звертаються за допомогою, за порадою до викладачів. Доопрацьований реферат, як правило, стає значно кращим. Помітно збільшується кількість літературних джерел інформації, використаних у доопрацьованих матеріалах.

У дослідженнях зафіксовано, що ініціативна участь студентів у всіх трьох формах організації цілісного педагогічного процесу підвищує не тільки потреби в самоосвітній діяльності, а й рівень знань із відповідних навчальних предметів (близько 75 % студентів). Переважна більшість студентів, що брали участь в експерименті (понад 90 %), стали краще працювати з книгою, з автоматизованою навчальною системою, набули навичок спілкування один з одним і з викладачами. Частково поліпшилися їхні організаційно-управлінські уміння, уміння спланувати виступ, здійснити самооцінку виконаної роботи.

© В. Буряк, 2002
